

The article contains analysis of derivational and semantic neologisms registered in Ukrainian dictionaries of the XXIth century beginning as well as determines spheres of these words' functioning.

Keywords: neologism, innovation, derivation, derivate, formational type, the word meaning, semantic change, sema (semantic element), semantic structure of the word, neosemant (a word with a changed semantic).

УДК 80:378.663-057.87

Костриця Н.М.

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ

Автор статті розглядає мову як інструмент включення майбутніх фахівців-аграрної галузі у світ етнонаціональної культури з позиції кращих традицій хліборобської праці.

Ключові слова: мова, культура, національна свідомість, українознавчий світогляд, національна самоідентифікація, мовна картина світу, концепт, асоціації, метафоричне мислення.

Постановка проблеми. Погляд українців на себе й на світ віддзеркалюється з мови, яку необхідно сприймати не лише як знакову систему, що забезпечує комунікативний процес, а і як засіб пізнання та акумуляції знань, вербалізовану систему поглядів на життя, природу й суспільство, як універсальну категорію людського буття.

Мова як культурне надбання виступає основним інструментом, за допомогою якого майбутні фахівці отримують професійні знання. Тому вивчати мову у виші, зокрема аграрного спрямування необхідно в межах когнітивної функції, тобто інтерпретації, упорядкування, збереження й вираження національного досвіду сільськогосподарської діяльності як природо-соціокультурної реальності. «Національний досвід визначає специфіку різних мовних рівнів, на основі чого у свідомості носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ. Отже, мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини у світі» [12, с. 189].

Мета статті. Окреслити перспективи вивчення української мови студентами вищих сільськогосподарських навчальних закладів в контексті національно-культурних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення мови як культурознавчої дисципліни знайшла відображення у наукових розвідках таких вчених, як: Н. Бабич, О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко,

С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, М. Пентилюк, О. Семенов, Т. Симоненко, М. Стельмаховича та ін.

Виклад основного матеріалу. Життя українського селянина-землероба споконвічно проходило в рамках народної моралі і традиції. Хліборобські традиції народжувалися в любові до землі та у тяжкій праці, стаючи одним із найбільших здобутків української етнокультури.

Споконвічно хліборобська праця для українців була основним видом діяльності, що наклало відбиток на вдачу народу: потяг та любов до землі, ставлення до неї як до годувальниці. Як зазначає Н. Калинюк, що в мовній картині світу українців номінація земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. Сьогодні це наповнене багатим змістом поняття із розгалуженою системою контекстуальних варіантів та емоційно-експресивних оцінок, а його лексико-семантична структура засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення. В. Кононенко наводить образ земля у ряду понять, які формують мовний тип українця, сприяють «створенню національно-орієнтованої картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні».

У процесі концептуалізації землі як одного з найвиразніших мовно-естетичних знаків національної культури багато важила специфіка її міфопоетичного осмислення. Адже, за переконанням давніх українців, земля – це місце проживання, тимчасового перебування людини між двома вічними сферами, світами – життям і смертю, добром і злом. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту [4].

Цілком логічно, що при обробітку землі селяни звертали увагу передусім на її родючість. Чинники, які згодом було покладено в основу ґрунтознавства, наші предки визначали емпірично: на око, дотик, навіть на смак. Пригадаймо: «Чорна (не сіра, бідна поживними речовинами!) земля білий хліб родить»; «грудка розсипається в руках – пора сіяти»). Можна навіть стверджувати, що ґрунти вперше класифікував народ, здійснивши це у межах певних природно-ландшафтних зон. Також агрономічних знань потребували щорічне чергування культур, зміна сортів (жито з іншого краю) внесення органічних добрив, визначення ділянок під пари. Давніми є знання й у галузі ботаніки. Адже ще до виникнення Київської Русі селяни вирощували й озимі, й ярові злакові культури. Найдопитливіші з наших предків не могли не зафіксувати, як ріст рослин залежить від особливостей ґрунту, способу сівби. Наприклад, переконалися, що сіяти краще густо («Посієш рідко, то вродить дідько»). Також спостерігали за розвитком сходів і могли спрогнозувати, якою буде віддача від них («Якщо сходи зелені, високі, широколисті – врожай буде високим»; «Листя бліде, хилиться до землі – на неврожай» тощо). Як цілком правильно зазначити сучасні дослідники [10, с.19], дбайливий обробіток ґрунту, біля кореневе спусування просапних культур у період їхнього росту свідчить про стихійно-емпіричні знання способу живлення.

Сільськогосподарська діяльність генетично корелює з народними

обрядами за принципом «праця була обрядом, а обряд був працею», то вважаємо за необхідне акцентувати увагу на роль етнокультурного компонента в культурі праці аграрників. Важливо, щоб осмислення свого ціннісного простору студенти відчули, переступивши поріг аграрних університетів, і з перших днів навчання залучались до спеціально організованої роботи з розвитку їх смислових орієнтирів, які тісно б перепліталися з цілями й завданнями обраної професії.

Мова є одним з найбільш універсальних засобів згортання і збереження інформації щодо транслювання та розвитку етнокультурних традицій, яка закарбована в символах. Як зазначає Е. Бенвеніст, «Через мову людина засвоює культуру, утверджує її чи перетворює. І як кожна мова, так і кожна культура використовує специфічний апарат символів, завдяки якому впізнається суспільство» [1, с. 31-32]. Вбираючи множину знаків за способом відтворення, символіка може відтворюватися звуковими символами (пісні, гімни, географічні назви), колірною гамою (поєднання жовтого і блакитного, червоного і чорного), графічним зображенням (тризуб, хрест, стріла, коло тощо), матеріальними артефактами (одяг, посуд, рушники, реманент), продуктами харчування (борщ, галушки, вареники, сало), рослинний і тваринний світи (жито, просо, ячмінь, калина, верба, коза, корова, кінь).

Найважливішою ознакою символу є його образність. Саме тому символ треба розглядати через образ. Будь-який символ є образом, але лише за певних умов образ можна вважати символом. Характерною ознакою української мови, як і будь-якої іншої загалом, є її символічність. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу. Символи засновані на асоціаціях, які «завжди супроводжують процеси мислення і нерозривно пов'язані з конотацією» [2, с. 275]. Причиною виникнення символів є потреба відновлювати забуте первинне значення слів. Внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникала потреба відновлення власного значення слова [8].

Символи 'хліб' і 'земля' є ключовими в контексті формування мовної особистості фахівців-аграрників, оскільки вони ввібрали в себе не лише зміст і глибинні асоціації сільськогосподарської діяльності, а й стали мовно-естетичними знаками української культури.

Природно, що мовна картина світу фахівців-аграрників не може активізувати всі загальнономвні значення й значенневі відтінки слова *хліб*, серед яких тлумачний словник фіксує, наприклад, такі: 1. Харчовий продукт, що випікається з борошна; 2. (*тільки однина*) Зерно, з якого виготовляють борошно. 3. (*переважно множина*) Зернові культури (жито, пшениця і т. ін.) на пні. 4. Засоби до існування; заробіток. 5. Харчі, їжа [9, с. 78-80]. Кожне з наведених словникових значень конкретизоване в словнику відповідними фразеологічними зворотами, що мають виразне оцінне значення. Найбільш розгалужена фразеологічна частина до значення 4. Засоби до існування; заробіток. Це закономірно впливає із природи буття людини, залежності її фізичного стану від можливостей підтримувати життя всіма «засобами до існування». Цей зміст, як і значення інших фразеологізмів із словом *хліб*,

виявляє найсуттєвіше в людському існуванні: працею дається людині хліб; найщирішу приязнь, гостинність виявляє людина в ставленні до інших, коли пригощає їх *хлібом-сіллю*.

У мовній картині світу фахівців-аграрників земля має статус різнопланово конотованої одиниці, оскільки належить до стрижневих світоглядних кодів національної культури. У цій номінації найвиразніше виявляється мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Як зазначає Г. Булашев, «до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням» [11, с. 268].

За допомогою асоціацій мова вербалізує мовну картину світу. У контексті сказаного О. Залевська зазначає: «Вербальні асоціації відображають результати доступу через слово до інформаційного тезаурусу індивіда, за ними лежить багатогранний досвід (чуттєвий і раціональний, індивідуальний і соціальний), що забезпечує «вихід» на картину світу у всій різноманітності зв'язків та відношень» [3, с. 286].

Для українського світосприймання хліб – це найперша, найнеобхідніша їжа, очікуваний урожай (*зерно*), неодмінний атрибут українських звичаїв, пор.: *На Новий рік хлібороб на свою худібку покладе святковий пояс і квітку колосся та й веде до хати – хай і воли покуштують святого хліба, бо й вони робили на нього* (М. Стельмах). Асоціативні образи *хліба* доповнюють слова *пшениця, жито, зерно, колосся*, які невіддільні в мовомисленні людей-хліборобів.

Щодо образу землі, то він постає в таких асоціаціях, як: багатий, родючий ґрунт, як рідна земля, як жива істота, як мірило цінностей, як бажана мрія, як покарання, як засіб існування: «Земля – найбільше щастя – більше за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля!» (У. Самчук).

Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. На думку В. Маслової, «концепти – це ніби згустки національнокультурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу» [5, с. 67]. Як зазначає М. Пименова, «концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак» [7, с. 44].

На нашу думку, концепти 'хліб' і 'земля' як виразники української культури, національних цінностей та образів сільськогосподарської діяльності створюють свій образ мовної картини світу у фахівців-аграрників через систему лінгвокультурологічних завдань під час вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Лінгвокультурологічне завдання, за визначенням Н. Мішатіної, – це «добудова (або відновлення) фрагментів, яких не вистачає в

емоційно-оцінній картині світу підлітка як культуромовної особистості» [6, с. 12].

Наведемо приклади лінгвокультурологічних завдань, спрямованих на опанування фахівцями-аграрниками новими смислами, пов'язаними із збереженням й вираженням національного досвіду сільськогосподарської діяльності.

Завдання 1. Прокоментуйте фрагмент тексту:

Вона [Романова матір] й досі, мов молода, живе у своїх мріях, і досі свято вірить в усі чутки про землю, як і в те, що, ідучи по землі, можна дійти до неба, і хай Роман не вигадує всяких дурниць, хоча б вони і в книжках писалися, бо земля і небо це одне, як тіло і душа чоловіка, тільки земля – це будень людини, а небо – свято її (М. Стельмах).

Мета завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту поданого речення.

Завдання 2. Пояснити значення метафор у професійному контексті.

Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину – і дитина виросте (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: активізувати асоціативне мислення спрямоване на виявлення глибокого змісту, виділеної в реченні метафори, застосовуючи професійні поняття і терміни.

Завдання 3. Проведіть асоціацію фольклорних символів небесних реалій:

«Божа оселя», «життя», «краса, дівчини», «недобра сила», «Божий гнів», «провісниця щастя», «людські душі, які заглядають у світ».

Мета виконання завдання: провести порівняльний аналіз астрономічних понять у контексті народних знань і знайти наукові відповідники до фольклорних (народних) символів небесних реалій.

Завдання 4. Поясніть, який символічний зміст закладено у вислові

І. Франка: «Іноді поступ людський виростає на могилах, як пшениця на зораній ниві!»?

Мета виконання завдання: виявити ступінь розвитку метафоричного мислення, яке дозволяє особистості побачити значення, закодовані в символах, а також розкрити конденсований зміст, розуміння якого можна досягти через розшифрування внутрішньої форми метафори.

Завдання 5. Які асоціації викликають у Вас метафори з фрагменту тексту?

Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворущачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю не поспіль, а по урочищах, тримаючи в пам'яті усі кроки довжини і ширини (М. Стельмах).

Мета виконання завдання: вплинути на емоційно-почуттєву сферу і викликати не лише образні, але й звукові асоціації; розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну, звукову та навпаки.

Завдання 6. Відтворіть художній рослинний образ за висловами митців слова.

1. Навкруг мене то жито половіє, а в житті купка льону голубо цвіте, то

ячмінь колоситься (М. Вовчок).

Мета виконання завдання: вплинути на розвиток образного мислення як основи творчого мислення, розвиток уміння переводити словесну інформацію в образну та навпаки.

Наведемо приклади *пошукових завдань*, які студенти виконують користуючись відповідною літературою.

Завдання 7. Проаналізуйте трансформацію змісту понять, скориставшись коротким словником жаргонної лексики української мови (Л. Ставицька) та словником-довідником «Знаки української етнокультури (В. Жайворонко): Віз, капуста, карась, качан, кінь, клуня, копито, конюшня, косити, курятник, млин, мозоль, морквинка, перець, персик, плуг, скотина, стріха, цимбали.

Мета виконання завдання: розвивати вміння працювати з літературою, яка має різні принципи укладання, ознайомити зі способами трансформації змісту понять (наприклад через порівняння), сприяти застосуванню власного досвіду вжитку слів, понять, термінів, висловів.

Лінгвокультурологічні завдання дають можливість створювати ситуації пізнавальної новизни, зацікавленості, виявлення причинно-наслідкового зв'язку, досвіду і ціннісного ставлення, зіставлення наукових і життєвих пояснень тощо.

Завдання 8. Прочитайте уривок з тексту М. Шолохова «Піднята цілина» і доведіть вагомість народних знань у праці хлібороба.

Під дощем не можна орати, товаришу Давидов. Вам про це невідомо? Віл – не трактор. Як намокне хоч трохи в нього шерсть на шиї, – враз ярмом натреш шию до крові, і тоді вже ним не робити.

– Що там таке?

– Та як же так, Давидов! Мрячить, а він оре. Та він же отак волам шиї потре! Я кажу: «Випрягай, поки дощ іде», – а він...: «Не твоє діло!» А чие ж, сучий ти сину, це діло? Чие, хрипливий чортяко! – закричав Майданников, уже звертаючись до Атаманчукова і замахуючись на нього занозом.

Мета виконання завдання: стимулювати професійне мислення, актуалізувати значення народних знань у професійній діяльності, проаналізувати поведінку персонажів і дати їй оцінку, виявити причинно-наслідковий зв'язок.

Пропоновані завдання сприяють формування національної свідомості, світогляду, оскільки інтегрують в собі культурологічні й професійні знання на рівні формування мовної картини світу в контексті сільськогосподарської діяльності. Їх зміст спрямований на засвоєння студентами мовних знань аграрно-культурної сфери.

Отже, мова відтворює, зберігає та оновлює культуру, оскільки передається від покоління до покоління і є засобом успадкування найцінніших, прогресивних звичаїв і традицій – природна й закономірна умова існування та прогресу кожного народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
2. Живіцька І. Символ як стереотипізоване явище культури (на матеріалі українських паремій) / І. Живіцька // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (Мовознавство). – Випуск 81 (3). – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2009. – С. 271-275.
3. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія / А. А. Залевская // Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
4. Калинюк Н. Семантична парадигма номінації земля в українській народній пісні / Н. Калинюк. Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine65-4.pdf>.
5. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 293 с.
6. Мишатина Н.Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишатина // Русский язык в школе. – 2005. – № 4. – С. 11 – 14.
7. Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику / М.В.Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
8. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / А.А.Потебня. – Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
9. Словник української мови в 11-ти томах. Том XI. – К., 1970-1980.
10. Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодні) / Д.О. Мельничук, М.В. Зубець, Л.Ю. Беренштейн, С.С. Коломієць, Б.Я. Панасюк, С.К. Рудик, С.К. Гузеватий, Нац. аграр. ун-т. – К.: НАУ, 2005. – 224 с.
11. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Онисимович Булашев. – Київ : Довіра, 1992. – 414 с.
12. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М.П. Фабіан. – Ужгород : Патент, 1998. – 256 с.

Автор статті розглядає мову як інструмент включення майбутніх фахівців аграрної галузі в світ етнічнонаціональної культури з позиції найкращих традицій сільськогосподарської праці.

Ключеві слова: мова, культура, національне свідомість, світогляд, засноване національна самоідентифікація, мовна картина світу, поняття, асоціації, метафоричне мислення.

The author considers language as a tool of involvement of future specialists in the agricultural sector into the world of ethnic culture from the perspective of the best traditions of tillage work.

Keywords: language, culture, national consciousness, national self-identity, concept, association, metaphorical thinking.